

Tammerkosken kansallismaisema teollisuusperintönä – Verkatehtaasta Finlaysoniin 1965-2005

Marja Lähteenmäki

LEKTIO

Kunnioitettu kustos, arvoisa vastaväittäjä, hyvät kuulijat.

Yksi suosikkikirjailijoiistani, Lauri Viita kuvasi romanissaan *Moreeni* mieleenpainuvasti Finlaysonin tehdasyhdyskuntaa. Linaan Viitaa:

Katu oli suoraa ja sileää, korttelit säännöllisiä neliöitä, kaistale taivasta oli jokaisen kadun päällä. Mikäs oli asuessa selvää janaa edestakaisin, itään ja länteen! Ei ollut todellakaan liikaa vaadittu, että täysi-ikäisen miehen piti taluttamatta osata tehtaasta sänkyyn ja sängystä tehtaaseen. Siellä, poikkikadun varrella, oli sitten se puuvillatehtaan sairaalakin. Eipä ollut unohdettu sitäkään seikkaa, mikä erinomainen järjestys! Oli siinä jo kyllin aihetta arvella, että saattoipa hyvinkin olla olemassa myös puuvillatehtaan taivas ja puuvillatehtaan helvetti. Kovin turvallista ja täsmällistä oli kaikki, yhtäläistä kuin samanlainen. Talotkin olivat kuin yksi ja yksi: samanmuotoiset, samanväriset, samanlaiset ikkunat, samanlaiset halkoluukut. Mitä lienevät herrat suunnitel-

leet: pitikö myös asujien tulla aivan toistensa kaltaisiksi?

Viime vuosikymmeninä suosituksi on noussut matkailu menestyskirjojen tai –sarjojen tapahtumapaikoille, jossa voi kuvitella fiktiivisten tarinoiden tapahtuneen. Hyvä esimerkki on kirjailija Dan Brownin romaani *Da vinci –koodi*, joka aiheutti vuosituhannen alussa ryntäyksen kirjassa kuvatuille historiallisille tapahtumapaikoille. Keksittyjen kertomusten kiinnittäminen konkreettiseen paikkaan tekee tarinasta uskottavamman, tapahtumista todentuntuisemman. Niihin on helpompi eläytyä.

Näin on ollut myös Tampereen teollisuusmaiseman kohdalla. Erilaiset kuvat ja kuvaukset Tampereesta tehtaiden kaupunkina vaikuttavat siihen, minkälaisena kaupunkilaiset näkevät Tammerkosken teollisuusympäristön. Kertomukset ja tarinat voivat tehdä tunte mattomastakin paikasta kiinnostavan ja merkityksellisen. Menneisyyden kertomukset ja kuvat vaikuttavat mielikuvina, jotka muokkaavat nähtyä nykyisyyden maisemaa. Rakennettu kaupunki saa jatkuvasti uusia merkityksiä ihmisten mielessä. Viidan kuvaamaa

miljöötä ei Tampereelta enää sellaisenaan löydy.

Yksittäiset säilyneet rakennukset auttavat kuitenkin yhdistämään historialliset kuvaukset nykyhetken näkymään.

Tampereen mainetta tehtaiden kauniina kaupunkina, pumpulienkeleiden tai Tampereen likkojen kaupunkina pidetään edelleen hengissä. Kaupungin menneisyys on läsnä säilyneissä tehdasrakennuksissa ja kertomuksissa, joiden avulla teollisuusperinnön merkitystä rakennetaan ja pidetään yllä.

Tehtaiden historiallisen ja maisemallisen arvon muodostuminen ei ole kuitenkaan ollut itsestään selvää. Väitöskirjatutkimuksessani tarkastelen tehdasrakennusten muutosta arvokkaaksi kulttuuriperinnöksi Tampereella Verkatehtaan ja Finlaysonin alueiden kautta. Tapaukset muodostavat ajallisen jatkumon 1960-luvun puolivälistä 2000-luvun alkuun. Tutkimukseni laajempina kontekstina käsittelen Tampereesta ja Tammerkosken teollisuusmaisemasta tuotettuja kuvauksia ja kuvia, jotka heijastavat muutoksia yhteiskunnassa. Mielikuvien syntyä tutkin kirjallisuuden, dokumenttielokuvien

ja Tampereesta tehtyjen kuvateosten kautta.

Tammerkosken teollisuusympäristön merkitys suomalaisessa teollisuusperintökeskustelussa on ollut keskeisessä roolissa. Tampereen Verkatehtaan suoje-
lukiista 1970-luvulla mainitaan yleensä ensimmäisten
joukossa, kun puhutaan rakennussuojelun historiasta
Suomessa. Mitä tuolloin oikeastaan tapahtui, kuka
tai ketkä halusivat suojella tehtaata? Miten tehdasra-
kennusten merkitys rakentui ja muuttui 1970-luvun
kuluessa?

1960-luvulle asti tehtaata oli kuvattu kaupungin
kaunistuksena ja vaurauden lähteenä koko kaupun-
gille ja sen asukkaille. Kirjailija Hannu Salama yhdisti
kaupunkikuvan ja tehtaiden merkityksen vähenemisen
1960-luvulla kirjassaan *Minä, Olli ja Orvokki*. Lainaan
Salamaa:

Ajattelin poiketa ryypylle, sitten ajattelin etten me-
nekään, ja kävelin alas koskenrantaan jossa oli kirjasto
puita ja piippu, nousi pimeydestä taivaankantta vas-
ten, ruma vanha törö niin piippu kuin koko tehdas,
tiilet lohkeilleet ja murenneet ja kappaleita varissut
nurmikolle, lauta-aidan pieleen ja seljapuskan juurille
jossa oli koiranpaskoja ja yleinen kusipaikka sillä puo-
len koskea.

Kaunokirjallisuus heijasti yhteiskunnassa tapahtu-
nutta muutosta. Teollisuustyöpaikkojen väheneminen

näkyi tehdasrakennusten arvon alenemisena. Mitä
hyötyä on tehtaista, jos niissä ei tehdä työtä? Raken-
nusten arvo oli sidottu niissä suoritettavaan toimintaan.
Teollisuustuotannosta vapautunut tehdas oli monen
mielestä turha. Arkipäiväisenä rakennuksena tehdas
oli kaukana niistä historiallisesti arvokkaista kohteista,
joita rakennussuojelun piirissä käsiteltiin. Tällaiset
ajatukset vallitsivat tutkimani ajanjakson alussa.

Tutkimukseni keskeisiä käsitteitä ovat kansallis-
maisema ja teollisuusperintö sekä näitä laajemmat
käsitteet maisema ja kulttuuriperintö. Tutkimassani
aineistossa Tammerkosken teollisuusympäristöä
kuvattiin muun muassa koskimaisemana, teollisuus-
maisemana tai kansallismaisemana. Etuliite kertoi
näkökulmasta, siitä mikä maisemassa oli katsojan
mielestä merkittävää.

Maiseman katsomiseen liittyy yleensä ihailu. Eri-
tyisesti kaupunkilaisten mielipiteissä näkyi se, miten
rakennusten hyväksyminen historiallisesti, kaupun-
kikuvallisesti tai rakennustaiteellisesti arvokkaaksi
muutti samalla kohteen esteettisen arvon. Ruma ja
rapistunut muuttui kauniiksi. Maisema on kokonaisuus,
katseella hallittavissa oleva. Samoin maisema vaatii
aina katsojan ja katsojasta riippuu, mitä maisemassa
nähdään. Maiseman merkitys korostui suojelukeskus-
telussa. Nimenomaan Tammerkosken ja keskustan
suunnasta katsottu teollisuusmaisema oli enemmistön
mukaan suojelun arvoinen, samalla kun maiseman

taakse jääneet rakennukset eivät kaikkien mielestä
olleet yhtä merkityksellisiä. Finlaysonin tapauksessa
kaavoittaja kiinnitti kansallismaiseman arvon paikkaan
rakennusten sijaan. Kaavoittaja perusteli 150 vuotta
vanhan rakennuksen purkamista sillä, että paikalla oli
aikaisemmin ollut vielä vanhempia rakennuksia, jotka
myöhemmin purettiin pois kehityksen tieltä. Miksi näin
ei voitaisi tehdä edelleen?

Tutkimuksessani kysyn, miten ja miksi Tammer-
kosken rannalla sijaitsevat teollisuusalueet muuttuivat
arvokkaaksi kulttuuriperinnöksi. Lähdän ajatuksesta,
että todellisuus muodostuu sosiaalisissa suhteissa
kielen, keskustelun ja ajattelun kautta, jolloin asioiden
ja paikkojen merkitykset rakentuvat havaitun lisäksi
mielikuvissa ja historiallisesti. Valitut sanat, kuvat ja
tarinat kertovat siitä, minkälaisen mielikuvan kukin
taho on tietystä paikasta halunnut antaa. Esimerkiksi
Verkatehtaan tapauksessa kaupunginjohtaja Pekka
Paavola kuvasi Hatanpään valtatieä reunustaneita
tehtaita synkkänä ja likaisena tiilimuurina, joka esti
näkökuvan koskelle. Kaupunkilaisten oli helppo yhtyä
mielipiteeseen, kun samaan aikaan työpaikkojen
määrä teollisuudessa laski.

Kaupunkikuvaa yli vuoden hallinneet puoliksi puretut
tehdasrakennukset vahvistivat monien mielipiteitä teh-
dasrakennusten rumuudesta. Suojelua puolustaneet
näkökuvan saman paikan ainutlaatuisena, historiallisesti
ja maisemallisesti arvokkaana. Heidän mielipiteissään

tehtaiden merkitys yhdistyi kaupungin ja koko maan vaurastumiseen ja kehitykseen agrariiyhteiskunnasta hyvinvointivaltioksi. Oleellisimmaksi nousi lopulta tehdasrakennusten kiinnittäminen osaksi työläisten merkityksellistä menneisyyttä, tehtaiden säilyttäminen työläisten muistomerkkinä.

Tehdasrakennusten arvot rakentuivat suojelukeskustelussa. Eli siinä vuoropuhelussa, jota eri osapuolet kävivät suojelukiistojen ja kaavoitusprosessin yhteydessä. Keskustelua käytiin niin asiakirjoissa kuin sanomalehdissä ja myöhemmin internetissä. Suojelukeskustelussa korostui totuuden sijaan se, kuka kertoo uskottavimman tarinan tai kenen tulkinta hyväksytään käytännössä. Suojelukiistojen tapaisissa konflikteissa vanhat käytännöt kyseenalaistuvat ja uudet tulkinnat ovat mahdollisia toimijoiden perustellessa omia näkökulmiaan.

Merkityksenanto tapahtuu suhteessa toisiin: esimerkiksi vastauksina, kritiikkinä tai uuden tiedon esiintuomisena käydyssä keskustelussa. Suuren yleisön hyväksynnän saamisella on yleensä vaikutusta, ja tätä eri toimijat keskustelussa tavoittelevat.

Erilaisia näkemyksiä tehdasrakennusten arvosta oli varmasti yhtä monta kuin oli mielipiteiden esittäjiäkin. Kaikilla ei kuitenkaan ollut yhtäläisiä mahdollisuuksia saada ääntään kuuluviin tai sanomaansa hyväksytyksi. Koska suojelusta asemakaava-alueella päätetään kaavoituksessa, kaupungin kaavoittajilla oli keskeinen

rooli tehdasrakennusten arvottamisessa. Kansalaisyhdistysten ja yksittäisten kaupunkilaisten näkemykset jätettiin helposti ulkopuolelle, kun suojelukusymystä tarkasteltiin kaupunkisuunnittelun lähtökohdista. Kansalaisyhdistysten sanoma tulkittiin helposti oman edun ajamiseksi, vaikka usein asia oli juuri päinvastoin: kansalaisyhdistykset ajoivat yhteistä etua taloudellisen ja poliittisen kentän toimijoiden yksityisiä tavoitteita vastaan. Kuitenkin kaavoittajat saattoivat sulkea myös suojeluviranomaiset päätöksenteon ulkopuolelle, jos heidän näkemyksensä olivat ristiriidassa kaupungin tai alueen omistajan tavoitteiden kanssa.

Mielenkiintoista teollisuusalueiden saamisessa merkityksissä oli se, miten ne heijastivat senhetkistä kaupunkitilaa, yhteiskuntaa ja paikkaan kiinnittyviä menneisyyden tarinoita. Kun verkatehtaan johto satoi työpaikkojen säilymisen vanhojen tehdasrakennusten nopeaan ja onnistuneeseen purkamiseen, moni työläinen halusi ennemmin säilyttää työnsä kuin entisen työpaikkansa. Tai kun entinen finlaysonilainen 30 vuotta myöhemmin muisteli työntekoa tehtaassa ja suri entisen työpaikkansa purkua, puoli kaupunkia nyökytteli ja oli samaa mieltä. Vaikka omakohtaiset kokemukset työnteosta puuvillatehtaassa saattoivat puuttua, kaupunkilaiset olivat lukemiensa muistelmien ja kertomusten kautta rakentaneet tehtaista merkityksellistä perintöä.

Miksi teollisuusperinnön säilyttämisestä sitten tuli niin tärkeää? Tampereen kaupungin historia on

tehtaiden ja tehdastyöläisten historiaa. Suorat siteet kaupungin teolliseen menneisyyteen vähenevät jatkuvasti, mutta teollisuusperinnön merkitys kuitenkin kasvaa. Kaupunkilaisten suhtautuminen rakennettuun kaupunkiin ja teollisen menneisyyden hyväksyminen keskeiseksi osaksi kaupunkilaisten kulttuurista identiteettiä on oleellisesti vaikuttanut tehdasrakennusten säilymiseen kaupunkikuvassa.

Yhteisesti koettu ja muistettu, ja yhteisesti hyväksytyjen arvojen varaan rakentunut teollisuusperintö toimii identiteetin rakennusaineena. Tämä näkyi 2000-luvun alussa käydyissä suojelukiistoissa Finlaysonin alueella. Suojelua puolustaneet kaupunkilaiset osallistuivat keskusteluun tehdasrakennusten arvoista ja järjestivät muun muassa mielenilmauksia. Yhteisöllisen toiminnan kautta he sitoivat itsensä osaksi kaupungin teollista menneisyyttä ja säilyneitä rakennuksia. Menneisyyden kertomukset työnteosta tehtaassa sekoittuivat kaupunkilaisten omakohtaisiin kokemuksiin tehdasalueesta ja jatkoivat näin teollisuusperinnön merkitystenantoa.

Eriyisen kiihkeää keskustelu oli vanhan värjäämön tapauksessa, joka päättyi vuonna 2005 siihen, että suurin osa rakennuksesta purettiin. Toisaalta saman asian voi nähdä toisinpäin: rakennuksen vanhimman osan säilyminen oli vuosia jatkuneen kiistelyn ansiota. Tämän tutkimuksen alku on suorassa yhteydessä vanhan värjäämön purkamiseen. Sanomalehdis-

sä ja internetissä kuumana vellone keskustelu sai kysymään, miten tämä oli mahdollista. Tampereella teollisuusperintö oli jo hyväksytty tärkeäksi osaksi kaupungin identiteettiä ja suhtautuminen tehtaisiin oli aivan toista luokkaa kuin 30 vuotta aikaisemmin. Miksi siis purkamiseen päädyttiin?

Teollisuusperinnön suojelukeskustelussa on korostunut lainsäädännön ja -tulkinnan merkitys, rakennussuojelun arvottamisen kriteerit ja kaupunkisuunnittelun suhde ja suhtautuminen rakennussuojeluun. Verkatehtaan suojelukiista 1970-luvulla osoitti juuri valmistuneen rakennussuojelulain heikkoudet käytännössä ja johti lainsäädännön uudistamiseen nopealla aikataululla. Ongelmana kuitenkin oli, että tuomioistuimet tekivät päätöksensä muilla perusteilla puuttumatta ollenkaan rakennusten historiallisiin tai muihin arvoihin. Päätösten perusteluina olivat muun muassa suojelun kohtuuttomuus ja epätarkoituksenmukaisuus, jolloin yksityistaloudelliset arvot korostuivat lain tulkinnassa rakennusperinnön arvojen jäädessä tulkinnan ulkopuolelle. Tähän uusikaan laki ei tuonut muutosta.

Toinen ongelma rakennussuojelussa oli tehdasrakennusten arvottaminen perinteisillä suojelukriteereillä. Tämä näkyi selkeästi vielä Finlaysoninkin tapauksessa 1990-luvulla. Perinteiset arvottamisen kriteerit alkuperäisyys ja rakennushistorialliset arvot eivät sopineet tehtaisiin, jotka olivat usein moneen kertaan laajennettuja ja muunneltuja ja joiden suunnittelu oli toteutettu

tuotannon ehdoilla.

Tämä näkyi käytännön suojelun tasolla. Vaikka koko tehdasalue olikin jo luokiteltu historiallisesti ja maise-mallisesti arvokkaaksi, kaavoittajat ja rakennushistorialisen selvityksen tekijä näkivät monet muutokset rakennusten arvoa heikentävänä ja purkamista puoltavana. Kuitenkin teollisuushistorian näkökulmasta rakennusten laajennukset kertovat teollisuustoiminnan ja tuotantotapojen usein nopeistakin muutoksista ja jatkuvasta kehityksestä. Samalla alkuperäisenä säilynyt rakennus, jonka rakennushistoriallinen arvo voi olla huomattava, voi teollisuushistorian näkökulmasta jäädä mykäksi. Se kertoo rakennusajankohdastaan, mutta ei juurikaan tehtaan kehityksestä vuosikymmenten kuluessa.

Tehtaiden suojelu on muita kohteita useammin sidottu mahdollisuuksiin rakennusten uskäytöstä, sillä laajojen teollisuusalueiden suojelu käyttötarkoitusta muuttamatta ei yleensä ole taloudellisesti mahdollista. Myös tehtaiden koko ja muoto asettavat rajoituksia uskäytölle tai tekevät sen kokonaan mahdottomaksi. Tosiasia on, että massiivisten tehdasrakennusten suojelu ei ole halpaa puuhaa. Tästä syystä esimerkiksi Tampereen kaupunki on osallistunut teollisuusalueiden käyttötarkoituksen muutoksiin useimmiten vain kaavoittajan roolissa, ei omistajan, vaikka kohteena on ollut kaupungin historian kannalta keskeinen menneisyys. Päinvastoin kaupunki on hankkiutumassa eroon viimeisistäkin omistuksistaan Tammerkosken

rannalla. Frenckellin tehdasaluetta valmistellaan tällä hetkellä myyntikuntoon. Rakennukset tulevat säilymään Tammerkosken rannalla, mutta kaupunkilaisten mahdollisuudet nauttia kansallismaisemasta voivat vaarantua. Paljon riippuu siitä, kuka alueen ostaa ja mitä tiloihin tulevaisuudessa tulee.

Palaan vielä kansallismaiseman käsitteeseen, joka löytyy myös nyt tarkastettavan väitöskirjan otsikosta. Ensisijassa käsite liittyy vuoteen 1993, jolloin valtioneuvosto nimesi Tammerkosken teollisuusympäristön kansallismaisemaksi. Samana vuonna käyttöön tuli uusi 20 markan seteli, jonka toiselle puolelle oli kuvattu Tammerkosken kansallismaisema. Kansallinen huomio nosti teollisuusympäristön statusta myös paikallisesti. Tammerkoski oli kuitenkin keskeinen osa kansallista maisemakuvastoa jo 1800-luvulla, jolloin kuvaukset teollisuusmaisemasta kiinnittyivät kansallisen identiteetin rakentamiseen.

Vaikka virallinen nimitys tuli tutkimusajanjaksoa ajatellen myöhään, teollisuusympäristön kansallinen merkitys oli keskeinen osa teollisuusperinnön arvojen rakentamista. Jo verkatehtaan tapauksessa teollisuusmaiseman kansallinen merkitys oli noussut esille, mutta virallinen nimitys antoi lisäarvoa, jonka teollisuusalueiden omistajat näkivät taloudellisesta näkökulmasta. Toimistotila tai asunto kansallismaisemassa oli totta kai huomattavasti arvokkaampi eli kalliimpi kuin pelkkä toimistotila kaupungin keskustassa.

Kaupunkilaiset sen sijaan käyttivät kansallismaiseman käsitettä suojelukeskustelussa korostamaan alueen valtakunnallista merkitystä, mutta erityisesti kansallismaisema tarkoitti kaikkien yhteistä tilaa, johon kaikilla tuli olla vapaa pääsy. Tammerkosken kansallismaiseman ja teollisuusympäristön merkityksen antoprosessi kuitenkin jatkuu edelleen ja maiseman muutokset asettuvat osaksi kaupungin historiallisia kerrostumia.

Pyydän teitä, professori Marjaana Niemi tiedekunnan määräämänä vastaväittäjänä, esittämään ne huomiot, joihin katsotte väitöskirjani antavan aiheita.

FT Marja Lähteenmäki valmistui filosofian maisteriksi Turun yliopistosta ja suoritti jatko-opinnot Helsingin yliopistossa. Tällä hetkellä hän työskentelee projektitutkijana.

